32 Aliflaam Meem sajdah or Madaajia Kashafalasrar Meybodi

32- سورة المضاجع و يقال سورة السجدة- مكية

1 النوبة الاولى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان.
الم (1) تَنْزِيلُ الْكِتابِ
اين حروف تهجى فرو فرستادن اين نامه.
لا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ (2) شك نيست در آن كه از خداوند جهانيانست.
أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ ميگويند از خويشتن فرا نهاد، بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ كه سخن درست است و نامه راست از خداوند تو، لِتُنْذِرَ قَوْماً تا آگاه كنى و بترسانى گروهى را، ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ كه نيامد بايشان هيچ آگاه كننده پيش از تو، لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (3) تا مگر راه راست يابند.
اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما اللَّه آن كس است كه آفريد هفت آسمان و زمين و آنچه ميان آن، فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ در شش روز، ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ پس مستوى شد بر عرش، ما لَكُمْ مِنْ دُونِهِ نيست شما را جز او، مِنْ وَلِيٍّ وَ لا شَفِيعٍ نه يارى و نه شفيعى، أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ (4) هيچ در نيابيد و پند نپذيريد.
يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّماءِ إِلَى الْأَرْضِ كار ميراند و ميسازد پس يكديگر فرا مى‌دارد از آسمان بزمين، ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ و آن گه پس بسوى او بر ميشود فِي يَوْمٍ در روزى، كانَ مِقْدارُهُ كه اندازه آن در شمار، أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (5) هزار سال است از آنچه شما مى‌شماريد.
ذلِكَ عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ آن كس كه آن ميكند و ميسازد داناى

نهان و آشكارا است، الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (6) آن توانای مهربان.
الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ آن كس كه نيكو كرد آفرينش هر چيز و نيكو كرد هر چيز كه آفريد آن را، وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ (7) و نخست مردم كه آفريد از گل آفريد.
ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ پس كرد و آفريد فرزند او را، مِنْ سُلالَةٍ مِنْ ماءٍ مَهِينٍ (8) از بيرون آورده‌ای از آب سست خوار.
ثُمَّ سَوَّاهُ آن گه بالای او راست كرد وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ و درو دميد از روح خويش، وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ و شما را گوشها كرد و چشمها و دلها،، قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ (9) چون اندك سپاس ميداريد.
وَ قالُوا و گفتند، أَ إِذا ضَلَلْنا فِي الْأَرْضِ ما كه بريزيم و گم شويم در زمين أَ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ باش ما را آفرينش نو خواهند گرفت، بَلْ نه چنان است كه ميگويند و جای انكار نيست، هُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ كافِرُونَ (10) ايشان بخداوند خويش و انگيختن برستاخيز كافران‌اند.
قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ گوی بميراند شما را و سپری كند شما را فريشته مرگ، الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ آنكه برگماشته‌اند بر شما، ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (11) و آن گه شما را با خداوند شما برند.
وَ لَوْ تَرى إِذِ الْمُجْرِمُونَ و اگر تو بينی آن گه كه كافران، ناكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ سرها فرو شكسته بود نزديك خداوند خويش، رَبَّنا أَبْصَرْنا وَ سَمِعْنا ميگويند خداوند ما بديديم بشنيديم، فَارْجِعْنا نَعْمَلْ صالِحاً باز بر ما را تا نيكی كنيم، إِنَّا مُوقِنُونَ (12) ما امروز بی‌گمانانيم.
وَ لَوْ شِئْنا لَآتَيْنا كُلَّ نَفْسٍ هُداها و اگر خواستيمی ما هر تنی را راست راهی آن بداديمی، وَ لكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لكن از من بيش شد سخن بر راستی و داد، لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ كه ناچاره پر كنم

دوزخ، مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (13) از پرى و آدمى از دوزخيان ايشان همه.
فَذُوقُوا بِما نَسِيتُمْ بچشيد بآنچه فرو گذاشتيد، لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا ديدار اين روز را، إِنَّا نَسِيناكُمْ كه ما شما را هم امروز فرو گذاشتيم وَ ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (14) چشيد عذاب جاويدى بآنچه ميكرديد.
إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها بسخنان ما ايشان بگروند كه چون پند دهند ايشان را بآن، خَرُّوا سُجَّداً بسجود افتند، وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ و بپاكى بستايند خداوند خويش را، وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ (15) و ايشان گردن نكشند از پذيرفتن حق.

النوبة الثانية

اين سوره تنزيل السجده گويند و سورة المضاجع گويند.
سى آيت است و سيصد و هشتاد كلمه و هزار و پانصد و هژده حرف.
جمله بمكه فرو آمد مگر سه آيت كه بمدينه فرو آمد در شأن على بن ابى طالب (عليه السلام) و در شأن وليد بن عقبة بن ابى معيط،
بعضى مفسّران گفتند: تَتَجافى جُنُوبُهُمْ تا آخر پنج آيت مدنى است و باقى مكّى
و درين سوره منسوخ يك آيت است در آخر سوره فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ بآيت سيف منسوخ گشت.
و در بيان فضيلت سوره ابى بن كعب روايت كرد از رسول خدا (صلي الله عليه وسلم) قال: من قرأ الم تنزيل اعطى من الاجر كانما احيا ليلة القدر
و روى جابر انّ رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم) كان لا ينام حتى يقرأ الم تنزيل السجدة و تَبارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ

و يقول هما تفضلان كلّ سورة فى القرآن سبعين حسنة فمن قرأهما كتبت له سبعون حسنة و محى عنه سبعون سيّئة و رفع له سبعون درجة.

الم تَنْزِيلُ الْكِتابِ اى هذه الحروف تنزيل الكتاب، يعنى منزل من ربّ العالمين لا شكّ فيه.
قومى گفتند الم سخنى است بنفس خويش مستقل از ما بعد منفصل، مدح است و ثنا از خداوند عزّ و جلّ مر خود را در ابتداء سوره: الف اشارتست به انا و لام اشارتست بالله و ميم اشارتست با علم اى انا اللَّه اعلم.
و ابن عباس تفسير كرده و برين نيفزوده.
قومى گفتند الم قسم است از خداوند جلّ جلاله بجمله حروف تهجى و اختصار را اين سه حرف گفت و مراد همه حروف است چنانك كودك را گويند الف با تا نوشت و مراد همه حروف است نه اين سه حرف تنها.
قسم است از خداوند جلّ جلاله، بجواب كافران و ردّ طعن ايشان كه گفتند اين قرآن فرا نهاده و ساخته محمد است. اللَّه سوگند ياد فرمود بحروف كه كلام اوست و نامهاى او كه: الذى يتلوا محمد تنزيل الكتاب لا شك فيه عند اهل الاعتبار انّه من ربّ العالمين.
و روا باشد كه نفى بمعنى نهى باشد اى لا ترتابوا فيه كقوله: فلا رفث و لا فسوق
و قيل معنى لا رَيْبَ فِيهِ اى لا كهانة و لا سحر و لا شعر فيه.
أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ ام ابتداء كلام تجد تكراره فى مواضع من القرآن.
و قيل هو متّصل و تقديره ا يصدّقون انّه تنزيل من ربّ العالمين أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ اى اختلقه محمد من تلقاء نفسه.

کـافران میگوینـد ایـن قـرآن سـاخته و فـرا نهـاده محمـد اسـت از خویشتن، ربّ العالمین فرمود: بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ای لیس كما زعمـوا نـه چنـان است كـه ایشـان گفتنـد بلكـه ایـن سـخن خداونـد است، سخنی راست درست بآن فرستاد بتو ای محمد تا تو قریش را بآن آگاه كنی كه پیش از تو هیچ آگاه كننده بایشان نیامد، یعنـی بعد رفع عیسی و پیش از بعثت محمد و النـاس كـانوا محجوجین بعیسی لزمتهم حجة اللَّه حتی بعث محمد (صلـي الله علیـه وسلم)، نظیره قوله: وَ ما أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ، لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ الـی الرشاد بانذارك و يرتدعون عن كفرهم.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ ای اللَّه الذی انـزل علیك هذا الكتـاب هو الـذی خلق السماوات السبع و الارضین السبع، وَ مـا بَيْنَهُمـا فِـي سِتَّةِ أَيَّـامٍ كلّ یوم الف سنة،

و قیل: فی ستّة ایّام هی الایّام المعتادة،

ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ یعنی فی الیوم السابع و الاستواء فـی اللغـة العلوّ و الاستقرار و قد ذكرنا وجوهه فیما سبق،

ما لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِـيٍّ وَ لا شَفِيعٍ ای لا احد یتولّی تـدبیركم فـی الدنیا سواه و لا احد یـدفع عذابـه عن العصـاة فـی الآخـرة لا قـویّ بقوته و لا شفیع بمسألته،

أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ ا فلا تتعظون و تعتبرون.

و قیل افلا تعرفونه بعقولكم.

يُـدَبِّرُ الْأَمْـرَ مِـنَ السَّـماءِ إِلَـى الْأَرْضِ ای یقضـی اللَّه مـا یریـد ان یقضیه فی السماء فینزل الملائكة به الی الارض.

و قیل ینزل الوحی مع جبرئیل من السماء الی الارض،

ثُمَّ يَعْرُجُ ای یصعد، إِلَيْهِ جبرئیل، فِي يَوْمٍ یعنی فی مسافة یوم، مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ نازلا و صاعدا مما یعد الناس من ایام الدنیا میـان آسمان و زمین پانصد سال راهست بسـال این جهـانی، فریشـته

چون فرو آید و بر شود در نزول و در صعود هزار ساله راه باز باید برید.
معنی آیت آنست که ربّ العزه وحی پاك و فرمان روان از آسمان بزمین میفرستد بزبان جبرئیل و جبرئیل بعد از گزارد وحی و رسانیدن پیغام باز بر آسمان میشود، آن نزول و این صعود و بریدن این مسافت هزار ساله در روزی است از روزهای این جهانی، اگر یکی از بنی آدم خواهد که این مسافت باز برد بهزار سال باز تواند برید و فریشته بیك روز باز می‌برد و این مقدار از زمین است تا بآسمان. امّا آنچه گفت در سورة المعارج: تَعْرُجُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ آن مقدار مسافت است از زمین تا بسدره منتهی که مقام جبرئیل است یعنی که جبرئیل و فریشتگان که مقام معلوم ایشان سدره منتهی است مسافت پنجاه هزار ساله از زمین تا بسدره منتهی بیك روز از روزهای این جهانی باز می‌برند و برین تأویل إِلَيْهِ بامکان ملك شود یعنی الی المکان الذی امره اللَّه عزّ و جلّ ان یعرج الیه.
و قیل فِي يَوْمٍ هو ظرف لقوله يُدَبِّرُ لا لقوله يَعْرُجُ و المعنی یدبّر امر السماء و الارض فی یوم كالف سنة من ایامکم اللَّه کار آسمان و زمین میسازد و حکم میکند در روزی که اندازه آن در شمار هزار سال است، یعنی یقضی امر كلّ شیء الف سنة الی الملائكة ثم كذلك ابدا فسمّی ما یقضی الی الملائكة الف سنة یوما كما شاء.
خلاصه این قول آنست که مجاهد گفت: یقضی قضاء الف سنة فینزل به الملك ثم یعرج لالف آخر اذا مضی الالف.
و قال بعضهم: الف سنة فی هذه الآیة و خمسون الف سنة فی سورة المعارج كلّها فی القیامة و المراد بالیوم الوقت و اوقات

القيامة مختلفة تكون على بعضهم اطول و على بعضهم اقصر.
و معنى الآية يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّماءِ إِلَى الْأَرْضِ مدّة ايّام الدنيا الى ان تقوم السّاعة و يبعث الناس للحساب،
ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ اى يرجع الامر و التدبير اليه بعد فناء الدنيا و انقطاع امر الامراء و حكم الحكّام،
فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ و هو يوم القيامة. و امّا قوله خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ فانّه اراد على الكافر يجعل اللَّه ذلك اليوم عليه مقدار خمسين الف سنة و على المؤمن كقدر صلاة مكتوبة صلاها فى الدنيا.
هكذا ورد به الخبر،
و قال ابرهيم التيمى لا يكون على المؤمن الّا كما بين الظهر و العصر.
و قال بعضهم ليس ليوم القيامة آخر و فيه اوقات شتّى بعضها الف سنة و بعضها خمسون الف سنة على قدر منازل الناس فى الكفر و الايمان و الصلاح و الفساد ثم لا ينتهى اليوم الى ليل بل يرد النهار الى اهل الجنّة مخلّدا و الليل الى اهل النار مخلّدا.
و قال بعضهم. فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ متصل بقوله ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ اى استوى على العرش فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ و هو اليوم السّابع و دليل هذا الوجه قوله فى صدر سورة يونس: ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ.
و سئل عن ابن عباس و سعيد بن المسيب عن هذه الآية و عن قوله: خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ فقالا لا ندرى ما هى و نكره ان نقول فى كتاب اللَّه ما لا نعلم.
ذلِكَ عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ اى ذلك الذى صنع ما ذكر من خلق السماوات و الارض، عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ الغيب الآخرة، و الشهادة الدنيا. و قيل الغيب ما غاب عن الخلق و الشهادة ما ظهر

لكم. و قيل الغيب ما سيوجد و الشهادة الموجود.
و قيل الغيب خفاء الشيء عن الادراك و الشهادة ظهوره للادراك،
الْعَزِيزُ على اعدائه، الرَّحِيمُ باوليائه.
الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ بفتح لام قراءت نافع است و عاصم و حمزه و كسايى و معنى آنست كه نيكو آفريد هر چه آفريد، باقى بسكون لام خوانند، يعنى كه نيكو كرد آفرينش هر چيز.
و قيل معناه علم كلّ شىء قبل خلقه فخلقه بعد علمه به و منه قول على بن ابى طالب (عليه السلام): قيمة كلّ امرئ ما يحسنه اى يعلمه.
و قال مقاتل: علم كيف يخلق كلّ شىء و اللَّه عزّ و جلّ خالق الحسن و القبيح لكن القبيح كان فى علمه ان تكون قبيحا فلمّا كان ينبغى تقبيحه كان الاحسن و الاصوب فى خلقته تقبيحه على ما ينبغى فى علم اللَّه عز و جل فيه لانّ المستحسنات انّما حسنت فى مقابلة المستقبحات، فلمّا احتاج الحسن الى قبيح يقابله ليظهر حسنه كان تقبيحه حسنا، وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ يعنى آدم و هو اوّل حىّ خلق من طين.
ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ ذريّته، مِنْ سُلالَةٍ اى قطعة، سميت سلالة لانّها تسل من الانسان مِنْ ماءٍ مَهِينٍ اى ضعيف و هو نطفة الرجل.
ثُمَّ سَوَّاهُ اى سوى خلقه. وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ ثم عاد الى ذريته فقال: وَ جَعَلَ لَكُمُ بعد ان كنتم نطفا، السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لتسمعوا و تبصروا و تعقلوا، قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ اى لا تشكرون ربّ هذه النعم فتوحّدونه.
وَ قالُوا يعنى منكرى البعث، أَ إِذا ضَلَلْنا على الخبر أَ إِنَّا بالاستفهام شامى و ضدّه نافع و الكسائى و يعقوب. الباقون بالاستفهام فيهما جميعا و المعنى أَ إِذا ضَلَلْنا اى بلينا و هلكت

اجسادنا، فِي الْأَرْضِ و صرنا ترابا و ذهبنا عن اعين الناس كما يضلّ الماء فى اللبن، أَ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ نحيا كما كنّا قبل موتنا يعنى هذا عجب منكر، فقال تعالى: بَلْ هُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ كافِرُونَ اى بالبعث و النشور جاحدون، و قرئ فى الشواذ: اذا صللنا بالصّاد المهملة معناه انتنّا من قولهم صل اللحم اذا انتن.

قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ التوفّى استيفاء العدد، يقال مائة وافية و الف واف. قال اللّه تعالى: فَوَفَّاهُ حِسابَهُ اى اعطاه جزاؤه وافيا، و منه قوله عز و جلّ عن قول عيسى (عليه السَّلام): فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي يعنى سلّمت الىّ رزقى فى الدنيا وافيا،

فقوله يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ اى يتم ارزاقكم بقبض ارواحكم. و قيل معناه: يقبض ارواحكم حتى لا يبقى احدا من العدد الذى كتب عليهم الموت.

و روى انّ ملك الموت جعلت له الدنيا مثل راحة اليد يأخذ منها صاحبها ما احبّ من غير مشقّة فهو يقبض انفس الخلق فى مشارق الارض و مغاربها و له اعوان من ملائكة الرّحمة و ملائكة العذاب. و قال ابن عباس: انّ خطوة ملك الموت ما بين المشرق و المغرب. و قال مجاهد: جعلت له الارض مثل طست يتناول منها حيث يشاء. و فى بعض الاخبار انّ ملك الموت على معراج بين السماء و الارض فينزع اعوانه روح الانسان فاذا بلغ ثغرة نحره قبضه ملك الموت.

و عن معاذ بن جبل قال: انّ لملك الموت حربة تبلغ ما بين المشرق و المغرب و هو يتصفّح وجوه الناس، فما من اهل بيت الّا و ملك الموت يتصفّحهم فى كلّ يوم مرّتين، فاذا راى انسانا قد انقضى اجله ضرب رأسه بتلك الحربة. و قال الآن يزار بك عسكر الاموات و قد اضاف اللّه تعالى توفّى الانفس تارة الى ملك الموت فقال يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ و الى الملائكة مرّة، فقال الَّذِينَ

تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ و الى نفسه جلّ جلاله مرّة فقال: اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها و معنى الآيات كلّها انّ القادر على الاماتة هو اللَّه وحده لا شريك له و لا معين.

ثمّ جعل قبض الارواح الى ملك الموت عند القضاء الآجال التي اجّلها اللَّه لا يقدر ملك الموت على تقديم ذلك و لا تأخيره بل يقبض الارواح على ما اطلقه اللَّه عليه من غير تفريط و لا افراط.

ثمّ جعل الملائكة اعوانا لملك الموت ينزعون الارواح من الاجساد و يقبضها ملك الموت و كلّهم متعبّدون بذلك، ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ عند البعث للثواب و العقاب.

وَ لَوْ تَرى إِذِ الْمُجْرِمُونَ ناكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ. لو هاهنا للتعظيم لا للشرط و المعنى و لو ترى يا محمّد هؤلاء الكافرين بالبعث و هم وقوف بين يدى اللَّه يوم القيامة، ناكِسُوا رُؤُسِهِمْ اى مطرقون خاضعون لا يرفعون طرفا من شدة ما هم فيه من الغم و الحزن و الندم و الخزى، رَبَّنا أَبْصَرْنا القول فيه مضمر يعنى يقولون رَبَّنا أَبْصَرْنا ما كنا نكذب به من عقابك، وَ سَمِعْنا منك تصديق ما كانت رسلك تامرنا به فى الدّنيا، فَارْجِعْنا رجع اذا صرف و رجع اذا انصرف، قال اللَّه تعالى: فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ اى صرفك اللَّه، فَارْجِعْنا اى فارددنا الى الدّنيا، نَعْمَلْ بطاعتك إِنَّا مُوقِنُونَ الآن.

وَ لَوْ ترى شِئْنا لَآتَيْنا كُلَّ نَفْسٍ فى الدّنيا هُداها اى رشدها و توفيقها للايمان و ما يهتدون به الى النجاة. و قيل: لارشدنا كل نفس الى طريق الجنّة، وَ لكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي اى سبق و عدى و وجب القول منّى، لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ اى من كفرة الجن و الانس و ذلك قوله لابليس: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ. و قيل سبق الحكم منّى بادخال اهل الجنّة الجنّة و اهل النّار النّار. ثمّ يقال لاهل النّار: فَذُوقُوا بِما نَسِيتُمْ قال

مقاتل اذا دخلوا النار قال لهم الخزنة: فَذُوقُوا بِما نَسِيتُمْ يعنى فذوقوا العذاب بما تركتم، لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا فلم تعملوا له. و قيل: تركتم الايمان به فى الدّنيا، إِنَّا نَسِيناكُمْ تركناكم فى النّار، و قوله عزّ و جلّ: فَنَسِيَ اى ترك الطاعة، و قوله: نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ اى تركوهم فتركهم و النسى المنسىّ، الشىء الملقى المتروك، وَ ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ من الكفر و تكذيب الرسل. و عن كعب الحبر قال: اذا كان يوم القيامة تقوم الملائكة فيشفعون ثم يقوم الانبياء فيشفعون، ثم يقوم الشهداء فيشفعون ثم يقوم المؤمنون فيشفعون، حتى اذا انصرمت الشفاعة كلها خرجت الرّحمة فتشفع حتى لا يبقى فى النار احد يعبأ اللَّه به شيئا ثم يعظم اهلها ثم يؤمر بالباب فيقبض عليهم فلا يدخل فيها روح و لا يخرج منها غم ابدا.

إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها اى وعظوا بها، خَرُّوا سُجَّداً سقطوا على وجوههم ساجدين خوفا من عذاب اللَّه و لقائه. و قيل: إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً اى اذا دعوا الى الصلوات الخمس بالاذان اجابوا، وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ اى صلّوا بامر ربّهم.

و قيل: سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ اى قالوا سبحان اللَّه و بحمده.

روى عن ابى هريرة رضى اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): «كلمتان خفيفتان على اللسان ثقيلتان فى الميزان حبيبتان الى الرحمن: سبحان اللَّه و بحمده، سبحان اللَّه العظيم».

وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ اى لا يستنكفون عن اتّباع اوامره بل يتقرّبون اليه بالايمان به و السجود له و قيل فى الآية تقديم و تأخير و المعنى انما يخرّ ساجدا مسبّحا اذا ذكر بآياتنا من يؤمن بها و لا يستكبر. روى انّ بعض المنافقين كانوا اذا نودوا بالصلاة و خفوا عن اعين المسلمين تركوها فقال اللَّه تعالى: المؤمن اذا دعى الى الصلاة اتى و ركع و سجد و لم يستكبر.

النوبة الثالثة

بِسْمِ اللَّهِ الـرَّحْمنِ الـرَّحِيمِ نـام خداونـدی کـه دانـای هـر ضـمير و سرمايه هر فقير است، دلگشای هر غمگين و بندگشای هر اسير است، عاصيان را عذرپذير، و افتادگـان را دسـتگير اسـت، در صنع بی‌نظير، و در حكم بی‌مشير است، در خداونـدی بـی‌شبيه، و در پادشاهی بی‌وزير است، عليم و خبير، سميع و بصير، قـادر و مقتدر و قدير است:

جمالك فالق البدر المنير و ريحك دونه نشر العبير
و حبّك خامر الاحشاء حتى
جرى مجرى السرائر فى الضمير

ای خداوندی که فلك و ملك را نگارنـده تـويی، ای عظيمـی کـه از ماه تا ماهی دارنده تويی، ای کريمی که دعا را نيوشنده و جفا را پوشنده تويی، ای لطيفـی کـه عطـا را دهنـده و خطـا را بـر دارنـده تـويی، ای يکتـايی کـه در صـفت جـلال و جمـال پاينـده تـويی، عاصيان را شوينده و طالبان را جوينده تويی:

بنمـــای رهـــی کـــه ره نماينــــــده تـــــويی
بگشــــای دری کـــــه در گشـــــاينده تــــــويی
زنـگار غمـان گرفت دل در بـــــــر مـــــــن
بزدای دلم کـه دل زداينـده تـــــــــــــويی

الم، تَنْزِيلُ الْكِتـابِ لا رَيْبَ فِيـهِ مِنْ رَبِّ الْعـالَمِينَ گفتـه‌اند کـه ربّ العـزه جـلّ جلالــه چـون نـور فطـرت مصـطفی بيافريـد آن را بحضرت عزّت خود بداشت چنانك خود خواست. فبقى بين يدى اللّه مائة الف عام، و قيل: الفى عام ينظر اليـه فـى كلّ يوم سبعين الـف نظـرة يكسـوه فـى كـل نظـرة نـورا جديـدا و كرامـة جديـدة

هزاران سال آن نور فطرت در حضرت خود بداشت و هر روزی هفتاد هزار نظر بنعت منّت بوی میکرد هر نظری را سرّی دیگر و رازی دیگر، نواختی و لطفی دیگر، علمی و فهمی دیگر او را حاصل می‌آمد، و در آن نظرها با سرّ فطرت او گفته بودند که عزت قرآن مرتبت دار عصمت تو خواهد بود. آن خبر در فطرت او راسخ گشته بود چون عین طینت او با سرّ فطرت او باین عالم آوردند، و از درگاه عزت وحی منزل روی بوی آورد، او میگفت ارجو که این تحقیق آن وعد است که مرا آن وقت دادند، ربّ العالمین تسکین دل وی را و تصدیق اندیشه وی را آیت فرستاد که: الم الف اشارتست بالله، لام اشارت است به جبرئیل، میم اشارت است به محمد میگوید بالهیت من و بقدس جبرئیل و بمجد تو یا محمد که این وحی آن قرآن است که ترا وعده داده بودیم که مرتبت دار نبوت و معجز دولت تو خواهد بود، لا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ شکی نیست در آن که نامه ماست ببندگان ما، خطاب ماست با دوستان ما، ما را در هر گوشه‌ای سوخته‌ای که میسوزد در آرزوی دیدار ما، در هر زاویه‌ای شوریده‌ای که دارد دل در بند مهر ما و زبان در یاد و ذکر ما، نیاز درویشان بر درگاه ما، نهیب مشتاقان بدیدار ما.

شهری همه بنده و رهیکان داری | عالم همه پر ز آشنایان داری
من خود چه کسم چه آید از خدمت من | تو سوخته در جهان فراوان داری

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما الله است که آسمان و زمین آفرید و آنچه میان آسمان و زمین است تا لطف خود فرا خلق نماید، و نعمت خود بر بندگان تمام کند. او جلّ جلاله هر

چه آفرید برای خلق آفرید که خود بی‌نیاز است، و با بی‌نیازی کارساز است. جای دیگر فرمود: خَلَقَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً نعیم دنیا و طیّبات رزق که آفرید از بهر مؤمنان آفرید چنانك فرمود: قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا كافر كه در دنیا روزی میخورد، بطفیل مؤمن میخورد. آن گه فرمود: خالِصَةً يَوْمَ الْقِيامَةِ روز قیامت خالص مر مؤمن را بود و کافر را یك شربت آب نبود، کما قال الله تعالی: وَ نادى أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَى الْكافِرِينَ.
نظیری دیگر خوان: وَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ الله تعالی مسخّر گردانید شما را آنچه در آسمان و زمین است. گر آسمان است سقف تو، ور آفتاب است چراغ تو، ور ماه است روشنایی تو، ور ستاره است راه بر تو، ور زمین است قرارگاه و بساط تو، ور حبوب و ثمارست رزق تو، وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَكُمْ طعمه تو، وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغالَ وَ الْحَمِيرَ مرکب تو، لِباساً يُوارِي سَوْآتِكُمْ عورت‌پوش تو، این همه آفرید از بهر شما تا بدان منفعت گیرید، و خدای را شکر کنید، و شما را آفرید تا او را پرستید و بندگی کنید، کما قال الله تعالی: وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ.
الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ. پیری را می‌آید از عزیزان طریقت که این آیت خواندی و گفتی: خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ و لكن يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ. خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ و لكن رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ.
خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ و لكن فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ. چه زیان دارد این جوهر حرمت را که نهاد وی از گل بوده چون کمال وی در دل نهاده، قیمت او که هست از روی تربیت است نه از روی

تربت، شرف او که هست از لطف قدم الهی است نه از رفت قدم بندگی. حق جلّ جلاله همه عالم بیافرید فلك و ملك، عرش و کرسی، لوح و قلم، بهشت و دوزخ، آسمان و زمین، و باین آفریده‌ها هیچ نظر مهر و محبّت نکرد، رسول بایشان نفرستاد و پیغام بایشان نداد، و چون نوبت بخاکیان رسید که برکشیدگان لطف بودند و نواختگان فضل و معادن انوار اسرار، بلطف و کرم خویش ایشان را محل نظر خود کرد، پیغامبران بایشان فرستاد، فرشتگان را رقیبان ایشان کرد، سوز مهر در سینه‌ها نهاد، آتش عشق در دلها افکند، خطوط ایمان بر صفحه‌های دلهاشان نبشت که: كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمانَ. رقم محبّت بر ضمیرهاشان کشید که یحبّهم و یحبّونه آن سرّ که او را جلّ جلاله با آدمیان بود نه با عرش بود نه با کرسی، نه با فلك نه با ملك، زیرا که همه بندگان مجرّد بودند و آدمیان هم بندگان بودند و هم دوستان. نَحْنُ أَوْلِياؤُكُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ.

قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ لو لا غفلة قلوبهم ما احال قبض ارواحهم علی ملك الموت فلمّا غفلوا عن شهود الحقایق خاطبهم علی مقدار فهمهم و علق بالاغیار قلوبهم، وُكِّلَ يخاطبه بما احتمل علی قدر قوّته و ضعفه. این خطاب بر قدر فهم ارباب رسوم و عادات است که از غفلت راه بحقائق حق نمی‌برند و لطائف اسرار ازل می‌درنیابند، لا جرم شربت ایشان بر قدر حوصله ایشان آمد و گرنه از آنجا که حقیقت است و خطاب با جوانمردان طریقت است، ملك الموت خاك بیز مملکت است. در خاك معدن میجوید و در معدن گوهر میجوید. الناس معادن کمعادن الذهب و الفضة. خاك می‌بیزد تا تو در خاك چه پرورده‌ای: یاقوتی، لعلی پیروزه‌ای، یا نه که نفطی، قیری، سنگ ریزه‌ای، کلمه خبیثه‌ای یا کلمه طیّبه‌ای، خاکی ببیزد،

رگی بپیچد، استخوانی بشکند، او را بر آن ودیعت پاك چه دست بود، و با وی چه کار دارد، که نه او نهاد تا او برگیرد. اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها.

خیر نساج بیمار بود ملك الموت خواست که جان او بردارد مؤذّن گفت وقت نماز شام که اللَّه اکبر اللَّه اکبر، خیر گفت: یا ملك الموت باش تا فریضه نماز شام بگزارم که این فرمان بر من فوت می‌شود و فرمان تو فوت نمی‌شود، چون نماز بگزارد سر بر سجود نهاد گفت: الهی آن روز که این ودیعت می‌نهادی زحمت ملك الموت در میان نبود چه باشد که امروز بی‌زحمت او برداری؟:

یا رب ار فانی کنی ما را	مر فرشته مرگ را با ما
بتیغ دوستی	نباشد هیچ کار
هر که از جام تو روزی	چون نماند آن شراب او
شربت شوق تو خورد	داند آن رنج خمار

خبر درست است که آدم (علیه السَّلام) روز میثاق در عهد بلی که ذرّه‌های انبیاء از صلب وی بیرون کردند و بر دیده اشراف وی عرضه کردند عمر داود (علیه السَّلام) اندك دید، گفت بار خدایا از عمر خود چهل سال بوی دادم، ربّ العزه قبول کرد. پس بآخر عمر چون ملك الموت آمد گفت ای آدم جان تسلیم کن، گفت عمر روش راه است اگر جان تسلیم کنم راه نارفته چون بود. ملك الموت گفت: عمر بدادی لا جرم راه تمام نارفته ماند. آدم گفت رجوع کنم که پدرم و مرا بعمر حاجت است و بی‌عمر راه نتوان کرد. در خبرست که: «جحد آدم فجحدت ذرّیته» چون مدت بسر آمد گفت: یا آدم جان تسلیم کن گفت بتو تسلیم نکنم که نه تو نهاده‌ای تا تو برداری، آن روز که جلال عزّت وَ نَفَخْتُ

فِيهِ مِنْ رُوحِي در قالب ما آمد تو کجا بودی؟ امروز اگر باز میخواهند تو در میانه چه کنی؟ ربّ العالمین فرمود یا آدم خصومت در باقی کن. یا عزرائیل تو دور شو و زحمت خویش دور دار، ای جان پاك بلطف من آرمیده و بمهر من آسوده. يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَةً مَرْضِيَّةً

2 النوبة الاولى

قوله تعالى و تقدّس: تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ باز می‌خیزد پهلوهای ایشان از خواب‌گاههای ایشان، يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خداوند خویش را میخوانند، خَوْفاً وَ طَمَعاً بیم و امید، وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (16) و از آنچه ایشان را روزی دادیم نفقه میکنند.

فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ نداند هیچ کس، ما أُخْفِيَ لَهُمْ که آن چه چیزست که پنهان کردند و پوشیده ایشان را. مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ از روشنایی چشم، جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (17) پاداش آنچه میکردند.

أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً آن کس که گرویده بود، كَمَنْ كانَ فاسِقاً چون آن کس است که از فرمان برداری بیرون بود؟ لا يَسْتَوُونَ (18) هرگز یکسان نباشند.

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اما ایشان که بگرویدند و نیکیها کردند، فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى ایشانراست بهشتها نُزُلًا بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (19) آن پاداش ایشان است بآنچه میکردند.

وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا و اما ایشان که بیرون شدند از فرمان، فَمَأْواهُمُ النَّارُ بازگشتن‌گاه ایشان آتش است، كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها هر گه که خواهند از آن بیرون آیند، أُعِيدُوا فِيها ایشان را بآن می‌برند وَ قِيلَ لَهُمْ و ایشان را گویند، ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ چشید عذاب از آتش، الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (20) که آن را بدروغ می‌داشتید و می‌گفتید که دروغ است.

وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذابِ الْأَدْنى و مى‌چشانيم ايشان را از عذاب اين جهانى دُونَ الْعَذابِ الْأَكْبَرِ فرود از عذاب مهين، لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (21) تا مگر باز گردند.
وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ و كيست ستمكارتر ازو كه پند دهند او را بسخنان خداوند او؟ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْها آن گه پس روى گرداند از آن، إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ (22) ما از ناگرويدگان كين‌كشانيم.
وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ موسى را نامه داديم،
فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ نگر كه در گمان نباشى از ديدار او،
وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ (23) و او را نشانى كرديم راه شناختن را از بهر بنى اسرائيل.
وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً و ازيشان پيشوايان كرديم، يَهْدُونَ بِأَمْرِنا كه راه مى‌نمودند بفرمان ما، لَمَّا صَبَرُوا آن گه كه شكيبايى كردند وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ (24) و بسخنان ما بى‌گمانان بودند.
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ خداوند تو اوست كه كار برگزارد ميان ايشان روز رستاخيز،
فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (25) در آنچه ايشان جدا جدا ميگويند و جدا جدا مى‌روند.
أَ وَ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ باز ننمود با ايشان، كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ كه چند هلاك كرديم و كشتيم پيش از ايشان، مِنَ الْقُرُونِ از گروه گروه، يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ آنك مى‌روند در نشستنگاههاى ايشان، إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ در آن نشانهاى روشن است، أَ فَلا يَسْمَعُونَ (26) بنمى‌شنوند.
أَ وَ لَمْ يَرَوْا نمى‌بينند، أَنَّا نَسُوقُ الْماءَ كه ما آب ميرانيم، إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ در زمين تهى از نبات، فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً بيرون مى‌آريم بآن آب كشت را، تَأْكُلُ مِنْهُ تا ميخورد از آن، أَنْعامُهُمْ وَ

أَنْفُسُهُمْ ستوران ايشان و ايشان خويشتن، أَ فَلا يُبْصِرُونَ (27) نمی‌بينند؟
وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْفَتْحُ و ميگويند كی است اين روز داوری، إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (28) بازنمائيد اگر راست می‌گوييد.
قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ بگو در روز داوری، لا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُمْ سود ندارد ناگرويدگان را گرويدن ايشان، وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ (29) و نه بر ايشان مهلت دهند.
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ روی گردان ازيشان، وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ (30) و چشم ميدار كه ايشان چشم می‌دارند.

النوبة الثانية

قوله: تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ يعنى يجافون جنوبهم عن مضاجعهم للتهجّد و التجافى التجنّب عن الشيء اخذ من الجفاء من لم يوافقك فقد جافاك. قال عبد اللَّه بن رواحه:

و فينا رسول اللَّه يتلوا كتابه	اذا انشق معروف من الصبح ساطع
اتى بالهدى بعد العمى فقلوبنا	به موقنات انّ ما قال واقع
يبيت يجافى جنبه عن فراشه	اذا استقلّت بالمشركين مضاجع

در سبب نزول اين آيت سه قول گفته‌اند: قول حسن و مجاهد آنست كه در شأن متهجّدان فرو آمد، ايشان كه در ميانه شب از خوابگاه برخيزند و نماز شب كنند، و دليل برين قول خبر مصطفى است (صلي الله عليه وسلم) روى معاذ بن جبل قال: كنت مع رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم) فى سفر فاصبحت يوما قريبا منه و هو يسير، فقلت يا رسول اللَّه اخبرنى بعمل يدخلنى

الجنّة و يباعدنى من النّار قال: قد سألت عن عظيم و انّه ليسير على من يسّره اللَّه عليه، تعبد اللَّه و لا تشرك به شيئا و تقيم الصلاة و تؤتى الزكاة و تصوم رمضان و تحجّ البيت، ثمّ قال الا ادلّك على ابواب الخير: الصوم جنّة و الصدقة تطفئ الخطيئة كما يطفئ الماء النّار، و صلاة الرجل فى جوف الليل. ثمّ قرأ تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ حتى بلغ جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ، ثمّ قال: الا اخبرك برأس الاَمر و عموده و ذروة سنامه، قلت بلى يا رسول اللَّه قال: رأس الامر الاسلام و عموده الصلاة و ذروة سنامه الجهاد، ثمّ قال: الا اخبرك بملاك ذلك كلّه، قلت بلى يا نبىّ اللَّه قال فاخذ بلسانه و قال: اكفف عليك هذا. فقلت يا رسول اللَّه و انا لمؤاخذون بما نتكلّم به؟ فقال: ثكلتك امّك يا معاذ و هل يكبّ الناس فى النار على وجوههم او قال على مناخرهم الّا حصائد السنتهم؟

و عن ابى امامة الباهلى عن رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم) قال: عليكم بقيام الليل فانّه دأب الصالحين قبلكم و قربة لكم الى ربّكم و مكفّرة للسّيئات و منهاة عن الاثم.

و عن ابن مسعود قال قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): «عجب ربّنا من رجلين: رجل ثار عن وطائه و لحافه من بين حبّه و اهله الى صلاته فيقول اللَّه تعالى لملائكته انظروا الى عبدى ثار عن فراشه و وطائه من بين حبّه و اهله الى صلاته رغبة فيما عندى و شفقا ممّا عندى،

و رجل غزا فى سبيل اللَّه فانهزم مع اصحابه فعلم ما عليه من الانهزام و ما له فى الرجوع فرجع حتى هريق دمه فيقول اللَّه لملائكته انظروا الى عبدى رجع رغبة فيما عندى و شفقا ممّا عندى حتى هريق دمه».

و عن ابى هريرة قال قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم):

«افضل الصیام بعد شهر رمضـان، المحـرم و افضـل الصـلاة بعد الفریضة صلاة اللیل».
و عـن ابـی مالـك الاشـعری قـال قـال رسـول اللَّه (صـلي الله علیـه وسلم): «انّ فی الجنّة غرفا یری ظاهرها من باطنها و باطنها مـن ظاهرها اعدّها اللَّه لمن الین الکـلام و اطعـم الطعـام و تـابع الصیام و صلّی باللیل و النـاس نیام».
و عـن اسماء بنـت یزید قالـت سمعت رسـول اللَّه (صـلي الله علیـه وسلم) یقول: اذا جمع اللَّه الاوّلین و الآخرین یوم القیامـة جـاء منـاد ینـادی بصـوت یسـمع الخلائـق کلّهـم سیعلم اهـل الجمـع الیـوم مـن اولـی بالکرم: ثم یرجع فینادی لیقم الذین کانت.
تَتَجافی جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ فیقومون و هم قلیل ثم یرجع فینـادی لیقم الذین کانوا یحمدون اللَّه فِی البأساء و الضـرّاء فیقومـون و هـم قلیل فیسرحون جمیعا الی الجنّة ثم یحاسب سائر الناس.
قول دیگر آنست که آیت در شأن جماعتی از انصار آمد که میـان شـام و خفتن بنمـاز پیوسـته داشـتند و آن صـلاة الاوّابـین گوینـد. مالك دینار گفت: از انـس مالـك پرسیدم کـه ایـن آیـت در شـأن کـه فرو آمد؟ گفـت در شـأن مـا فـرو آمـد معاشـر الانصـار کـه بعـد از نماز شام بخانه‌ها بـاز نـرفتیم و هـم چنـان نمـاز میکـردیم تـا بوقـت خفتیدن که نماز خفتیدن با رسول خدا بگزاردیم. و عـن ابـن عمـر قـال قـال رسـول اللَّه (صـلي الله علیـه وسـلم): «مـن عقـب مـا بـین المغرب و العشـاء بنـی لـه فی الجنّة قصـران من مسیرة عـام و هـی صلاة الاوّابین و انّ من الدعاء المستجاب الـذی لا یـرد الـدعاء مـا بین المغرب و العشاء».
و عن عائشة عن النبـی (صـلي الله علیـه وسلم): «مـن صـلّی بعد المغـرب عشرین رکعة بنـی اللَّه بیتـا فـی الجنّة»
و قال (صـلي الله علیه وسلم): من صـلّی بعد المغـرب ستّ رکعـات

لم يتكلّم فيما بينهنّ بسوء عدلن له بعبادة اثنتي عشرة سنة.
و قال ابن عباس: انّ الملائكة لتحف بالذين يصلّون بين المغرب و العشاء.
قول سوم آنست که این آیت در مدح ایشان آمد که نماز خفتن و نماز بامداد بجماعت بگزارند. و فی الخبر انّ النبی (صلي الله عليه وسلم) قال: «من صلّی العشاء فی جماعة كان كقيام نصف ليلة و من صلّی الفجر فی جماعة كان كقيام ليلة.
و عن ابی هريرة انّ رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): «قال لو يعلم الناس ما فی النّداء و الصف الاوّل ثم لم يجدوا الّا ان يستهموا عليه لاستهموا عليه و لو يعلمون ما فی التهجير لاستبقوا اليه و لو يعلمون ما فی العتمة و الصبح لا توهما و لو حبوا.
يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً قال ابن عباس خوفا من النار و طمعا فی الجنّة، وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ قيل اراد به الزكاة المفروضة، و قيل عام من الواجب و التطوّع و ذلك على ثلاثة اضرب: زكاة من نصاب و مواساة من فضل و ايثار من قوت، قوله: وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ مذهب اهل سنّت و جماعت آن است که روزیداشت است از خداوند جلّ جلاله خواهد بغذا دارد و خواهد بلطف خود سير دارد. و مذهب معتزله آنست که روزی ملك است لا غير و گويند که خداوند تعالی بندگان را روزی حرام ندهد. و بدان که حقيقت حرامی بر فعل بنده افتد نه بر آن عين و آن عين را که حرام گويند بر سبيل مجاز گويند، بغصب ملك غاصب نگشت لكن چون خورد غذا و قوت در آن حرامی بوی رساند روزی وی گردد، و بمذهب ايشان حرام و شبهت ملك حلال نگردد، لا جرم بنزد ايشان روزی نبرد، و چون خداوند تعالی رازق وی نگردد، حرام را رازقی ديگر لازم آيد و اين كفر بود ازيشان، و حجّت ما بر ايشان آن است که حق

جلّ جلاله رازق همه خلایق است و بسیار خلق است که روزی میخورند و ایشان را ملك نیست و از اهل ملك نه‌اند و هم الدّواب و الطیور و العبید و نحوها. اگر سؤال کنند که ربّ العزّة فرمود: وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ اگر رزق غذا و داشت است از غذا و داشت نفقه کردن چون صورت بندد؟ جواب آنست که اسم رزق در قرآن بر وجوه است: یجيء بمعنی الاعطاء کقوله: وَ إِذا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينُ فَارْزُقُوهُمْ ای اعطوهم. و یجيء بمعنی المأکول و الغذاء کقوله: كُلَّما دَخَلَ عَلَيْها زَكَرِيَّا الْمِحْرابَ وَجَدَ عِنْدَها رِزْقاً، و قال تعالی: كُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاً. و یجيء بمعنی المطر کقوله: وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ رِزْقٍ ای ماء، فقوله وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ. و یجيء بمعنی معناه و ممّا اعطیناهم یتصدّقون.

فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ درین کلمه سه قراءت است: ما أُخْفِيَ لَهُمْ بفتح یا قراءت عامّه قرّاء است مگر حمزه و یعقوب بر فعل ماضی مجهول و معنی آنست که هیچ کس نداند که آن چه چیز است که پنهان کردند ایشان را از ثواب. ما أُخْفِيَ بسکون یا بر فعل مستقبل قراءت حمزه و یعقوب است و معنی آنست که نداند هیچ کس که چه چیز پنهان دارم ایشان را از پاداش. ما أَخْفِيَ لَهُمْ بر فعل ماضی معروف قراءت شاذ است یعنی هیچ کس نداند که اللَّه ایشان را چه چیز پنهان کرد، مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ای مما تقرّ به اعینهم، جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ قال الحسن نزلت فی قوم أخفوا للّه اعمالا فاخفی لهم ثوابا.

عن ابی هریرة عن النبی (صلي الله عليه وسلم) یقول اللَّه تبارك و تعالی اعددت لعبادی الصالحین ما لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر ذخرا بله ما اطلعتم علیه ثمّ قرأ: فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ،

قال ابن عباس: هذا ما لا تفسير لـه لانّ اللّه تعالى يقول: فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ قوله: أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً نزلت فى على بن ابى طالب (عليه السَّلام) و عقبة بن ابى معيط، و قيل الوليد بن عقبة بن ابى معيط فقال الوليد لعلىّ اسكت يا صبىّ فو اللّه لانا احد منك سنانا و ابسط منك لسانا و اشجع منك جنانا و أملأ منك حشوا فى الكتيبة، فقال له علىّ اسكت فانّك فاسق فانزل اللّه تعالى: أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً يعنى عليا كَمَنْ كانَ فاسِقاً يعنى الوليد بن عقبة لا يَسْتَوُونَ و لم يقل لا يستويان لانّه لم يرد قوما واحدا و فاسقا واحدا بل المراد جميع المؤمنين و جميع الفاسقين، و الفاسق ها هنا الكافر لانّ اللّه سبحانه و تعالى اخبر انّه يخلّده فى النار و لا يستحق التخليد فى النار الّا الكافر و لانّه قابل به المؤمن و دخل كانَ فى اللفظ لانّه نفى استواهما فى الآخرة فكانّه قال: أ يستوى حال من كان مؤمنا فى الدّنيا و حال من كان كافرا فيها؟ و هذا الاستفهام بمعنى التقرير اى ليس هذا كذاك فى الجزاء و المحل ثم ذكر مآل الفريقين فقال: أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى يأوون اليها فى الآخرة و لا ينتقلون عنها. فهى موضع سكون و قرار كقوله: جنّات عدن نُزُلًا اى منزلا، و قيل: هو ما يعد للنازل، و قيل هو اسم لاوّل ما ينزل عليه النازل، و قيل: نُزُلًا بِما كانُوا يَعْمَلُونَ اى عطاء لهم على اعمالهم.

وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا اى كفروا، فَمَأْواهُمُ النَّارُ كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها أُعِيدُوا فِيها المراد بهذا الكلام انّهم لا يخرجون منها كقوله: كُلَّما خَبَتْ زِدْناهُمْ سَعِيراً نار جهنّم لا تخبو يعنى كلّما قال قائلهم قد خبت زيد فيها، و قيل: انّ الخزنة تطمعهم فى الخروج منها فاذا هموا بذلك ردّهم الخزنة الى قعرها و يكون ذلك نوعا ممّا يعذّبون به فيها، وَ قِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ و تقولون لا جنّة و لا نار.

وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذابِ الْأَدْنى يعنى مصائب الدّنيا و استقامها و بلاءها ممّا يبتلى اللَّه به العباد حتى يتوبوا. و قال مقاتل: العذاب الادنى هو الجوع سبع سنين ب: مكة حتى اكلوا الجيف و العظام و الكلاب. و قال ابن مسعود: هو القتل بالسيف يوم بدر دُونَ الْعَذابِ الْأَكْبَرِ يعنى عذاب الآخرة، لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ الى الايمان يعنى من بقى منهم بعد بدر و بعد القحط، و قيل: العذاب الادنى عذاب القبر و هو افسد الاقاويل، لقوله يَرْجِعُونَ و الرجوع بعد الموت الى الايمان غير مقبول.

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْها فلم يقبلها و لم يتدبّرها و لم يعمل بموجبها. و قيل: ذكر ابتداء خلقه الى انتهائه و تقلّب الاحوال به من جهة ربّه فلم يحمله ذلك على الايمان به، إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ اى من الذين اجترحوا السيّئات و هم الكفّار، كقوله:انْتَقَمْنا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا. و قال زيد بن رفيع: عنى بالمجرمين هاهنا اصحاب القدر، ثم قرأ انّ المجرمين فى ضلال و سعر الى قوله: إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْناهُ بِقَدَرٍ و قال النبى (صلي الله عليه وسلم): «ثلاث من فعلهن فقد اجرم: من اعتقد لواء فى غير حق، او عقّ والديه، او مشى مع ظالم لينصره.

يقول اللَّه عز و جل: إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ.

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ يعنى التورية،

فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ اى لا تكن فى شك انّه هو موسى الذى رأيته فى السماء الليلة التي اسرى بك،

عن ابن عباس قال قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): رأيت ليلة اسرى بى موسى رجلا آدم طوالا جعدا كانّه من رجال شنوءة و رأيت عيسى رجلا مربوع الخلق الى الحمرة و البياض سبط الرأس.

و عن انس قال قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): «لمّا اسرى بى الى السّماء رأيت موسى يصلّى فى قبره».
و روى فى المعراج انّه رآه فى السماء السّادسه و راجعه فى امر الصلوات.
و قال السدى فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ اى من تلقى موسى كتاب اللَّه بالرضاء و القبول اى لا شك فى انّه اعطى الكتاب كما اعطيته
و قيل فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ موسى ربّه فى الآخرة بعد ما قيل له لَنْ تَرانِي فى الدنيا،
وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ يعنى الكتاب و هو التورية
و قيل جعلنا موسى هدى لبنى اسرائيل.
وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ اى من بنى اسرائيل أَئِمَّةً قادة فى الخير يقتدى بهم يعنى الانبياء الذين كانوا فيهم،
و قيل هم العلماء و اتباع الانبياء يَهْدُونَ اى يدعون، بِأَمْرِنا و يدلّونهم على الطريق المستقيم.
و قيل يدعون بامرنا ايّاهم بذلك لَمَّا صَبَرُوا قرأ حمزة و الكسائى لما بكسر اللام و تخفيف الميم و قرأ الباقون لما بفتح اللام و تشديد الميم اى حين صبروا على دينهم و على البلاء من عدوّهم ب: مصر، وَ كانُوا بِآياتِنا التي اتيناها موسى، يُوقِنُونَ لا يشكّون انّها من عندنا.
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ اى يحكم بين الانبياء و اممهم فيما اختلفوا. و قيل: يقضى بين المؤمنين و المشركين فيظهر المحق من المبطل، و قيل يَفْصِلُ اى يفرق بين المؤمنين و الكافرين بالمنازل فالمؤمنون فى الجنّة و الكافرين فى النّار.
أَ وَ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ يعنى او لم يتبيّن لهم، كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ

الْقُرُونِ القرن اسم لسكّان الارض عصرا و القرون سكّانها على الاعاصير، يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ فى اسفارهم فلا يخفى عليهم ما حلّ بهم، أَ فَلا يَسْمَعُونَ ما يوعظون به يعنى قريشا.
أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْماءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً يعنى او لم ينظروا الى سوقنا السحاب ذات المطر الى الارض الملساء التي لا نبات فيها، و فى بعض التفاسير انّها ارض باليمن بعينها لانقطاع الامطار عنها و هى فى اللغة الارض التي لا تنبت شيئا و كان اصلها انّها تأكل نباتها، يقال: امرأة جروز اذا كانت اكولا، تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ يعنى فيأكلون من حبوبها و يعلفون انعامهم من اوراقها و تبنها، أَ فَلا يُبْصِرُونَ ذلك باعينهم فيعلموا انّ من قدر على هذا لا يتعذّر عليه احياء الموتى.
وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْفَتْحُ ايتوا به، إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ قيل: الفتح القضاء و المراد بيوم الفتح يوم القيامة الذى فيه الحكم بين العباد، قال قتادة: قال اصحاب النبىّ (صلي الله عليه وسلم) انّ لنا يوما ننعم فيه و نستريح و يحكم بيننا و بينكم فقالوا استهزاء متى هذا الفتح اى متى هذا القضاء و الحكم، و قال الكلبى يعنى فتح مكة و قال السدى يوم بدر لانّ اصحاب النبى (صلي الله عليه وسلم) كانوا يقولون لهم انّ اللَّه ناصرنا و مظهرنا عليكم فيقولون متى هذا الفتح؟
قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُمْ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ هذا غاية الوعيد لا يأتى فى القران الّا للكافر لانّ الكافر هو الذى لا ينظر اللَّه اليه و معنى لا هُمْ يُنْظَرُونَ لا يرحمون و لا يبرّ بهم.
و من حمل الفتح على فتح مكة و القتل يوم بدر قال معناه لا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُمْ اذا جاء هم العذاب و قتلوا،
وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ لا يمهلون ليتوبوا او يعتذروا.
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ قال ابن عباس: نسختها اية السيف وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ

مُنْتَظِرُونَ قيل: انتظر موعدى لك بالنصر،
إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ بك حوادث الزمان.
و قيل انتظر اذن اللَّه لك فى قتالهم،
إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ما يظنّونه من بطلان امرك وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ.
عن ابى هريرة قال: كان النبى (صلي الله عليه وسلم) يقرأ فى الفجر يوم الجمعة الم تنزيل و هل اتى على الانسان.
و عن جابر قال كان النبى (صلي الله عليه وسلم) لا ينام حتى يقرأ تبارك و الم تنزيل.

النوبة الثالثة

قوله: تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ الآية... ربّ العالمين جلّ جلاله و تقدست أسماؤه و تعالت صفاته اندرين ايت دوستان خود را جلوه ميكند و ايشان را بر فريشتگان عرضه ميكند، كه همه روز آفتاب را مينگرند تا كى فرو شود، و پرده شب فرو گذارند، و جهانيان در خواب غفلت شوند، ايشان بستر نرم و گرم بجاى مانند، و قدم بقدم باز نهند. تا با ما راز گويند. فمن بين صارخ و باك و متأوّه چشمهاشان چون ابر بهاران، دلهاشان چون خورشيد تابان، رويهاشان از بى‌خوابى برنگ زعفران.
اويس قرنى قدّس سرّه چون شب درآمدى گفتى: هذه ليلة الركوع، هذه ليلة السجود، يا بركوعى يا بسجودى شب بآخر اوردى، گفتند اى اويس چون طاقت ميدارى شبى بدين درازى بر يك حال؟ گفت كجاست شب دراز؟ كاشكى ازل و ابد يك شب بودى، تا ما سجودى بآخر اورديمى نه سه بار در سجودى سبحان ربّى الاعلى سنّت است، ما هنوز يك بار نگفته باشيم كه

روز اید.

شبهای فراق تو کمانکش باشـــــــــــــــــد
صـبح از بـر او چـو تیـر ارش باشـــــــــــــــد
و ان شـب کـه مـرا بـا تـو بتـــا خـــوش باشـــد
گویی شب را قدم در اتش باشـــــــــــــــد

ای جوانمرد در میانه شب سحرگاهی باز نشین وضویی برآر، روی فرا قبلـه کـن و دو رکعت براز و نیاز بگزار، تـا هر چـه اویـس قرنـی را در حوصـلـه نـوش امـد زلّـه‌ای از ان بجـان تـو فرستند. و جهد ان کـن کـه در خـواب نـروی مگـر کـه خوابـت بیوکند در میان ذکر. در خبر است که هر که در خواب رود در میان عبادت ربّ العزّة بمکـان او وا فریشتگان مباهات کنـد، کـه این گدا را می‌بینید بتن در خدمت و بدل در حضرت؟

چـه وقـت خفـتن اسـت ای دوســـــت برخیــــز
تـرا زیـن پـس کـه خواهـد داشـــــت معـــــذور
بوقـت صـبح خـوش خفـتن نــــه شـــرط اســـت
مـرا بگذاشـتن سرمسـت و مخمـــــــــــور

... یَـدْعُونَ رَبَّهُـمْ خَوْفـاً وَ طَمَعـاً خوفـا مـن الفـراق و القطیعـة، و طمعا فی اللقـاء و الوصلة. همـه مـا را خوانند، همـه مـا را دانند، گهی از بیم فراق بسوزند، گهی بامید وصـال بیفروزند.
پیـر طریقـت گفـت: خـواب بـر دوسـتان حـرام در دو جهـان، در عقبـی از شـادی وصـال، و در دنیـا از غـم فـراق، در بهشـت بـا شادی مشاهدت خواب نه، و در دنیا بـا غم حجاب خـواب نـه. بـه داود (علیه السَّلام) وحـی امـد کـه یـا داود کـذب مـن ادّعـی محبّتـی فـاذا جنّـه اللیـل نـام عنّـی أ لـیس کـل حبیـب یحـبّ خلـوة حبیبـه؟

بی‌خوابی و بیداری در شب نشان قرب حق است، و دلیل کمال محبت، زیرا که اوّل درجه در محبت طلب موافقت است. و صفت حقّ جلّ جلاله انست که لا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَ لا نَوْمٌ ادمی را از خواب و مرگ چاره نیست لکن بان مقدار که بتكلّف خواب از خود دفع کند و صفت بیخوابی خود را کسب کند طلب موافقت کرده باشد بقدر امکان و این از وی جهد المقل باشد. و کریمان از عاجزان اندك به بسیار بردارند و تکلّف بحقیقت بینگارند، و مصطفی (صلي الله عليه وسلم) چون بمحل قرب رسید صفت نوم از خویشتن اندر محل قرب نفی کرد گفت: تنام عینای و لا ینام قلبی

چشم که با خلق است می‌بخسبد امّا دلم با حق است و نخسبد. و در خبرست که بهشتیان را خواب روا نیست زیرا که در محل قرب‌اند، و در جوار حضرت عزّت.

و نیز گفته‌اند که خواب استراحت است از تعب و نصب، در بهشت تعب و نصب نیست. قال اللَّه تعالی: لا يَمَسُّنا فِيها نَصَبٌ وَ لا يَمَسُّنا فِيها

لُغُوبٌ. در خبرست که روز رستاخیز چون خلق اوّلین و اخرین جمع شوند در ان انجمن کبری و عرصه عظمی منادی ندا کند: سیعلم اهل الجمع من اولی بالکرم؟ اری بدانند اهل جمع امروز که به نیکوکاری و بزرگواری که سزاوارتر؟ انگه ندا اید که: لیقم الذين كانت تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً شب خیزان باین ندا از خلق جدا شوند، و هم قلیل و اندکی باشند. باز ندا اید که این الذین کانوا لا تُلْهِيهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ فیقومون و هم قلیل. سه دیگر بار ندا اید که این الذین کانوا یحمدون اللَّه فی السراء و الضراء فیقومون و هم قلیل. ثم یحاسب الناس. و قال النبی (صلي الله عليه وسلم): «اشراف

امّتی حملة القران و اصحاب اللیل»
ای مسکین بوقت سحر غافل مباش که ان ساعت وقت نیاز دوستان بود، ساعت راز مشتاقان بود، هنگام ناز عاشقان بود، بر بساط وَ نَحْنُ أَقْرَبُ در خلوت وَ هُوَ مَعَكُمْ سرّا بسر شراب انا جلیس من ذکرنی، بی‌زحمت اغیار بدوستان خود می‌رساند، ان ساعت نسیم سحری از بطنان عرش مجید می‌اید، و بر دل عنایتیان حضرت میگذرد، و برمزی باریك و برازی عجیب میگوید: ای درویش برخیز و تضرّعی بیار و نیاز خود عرضه کن که دست کرم فروگشاده، و ندا در داده از بهر درویشان، که من یقرض غیر عدوم و لا ظلوم، چه عجب اگر ان ساعت بگوش دل بنده فرو گوید که عبدی لا تخف انّك من الآمنین.
داود (علیه السَّلام) از جبرئیل سؤال کرد که در روز و شب کدام ساعت فاضل‌تر؟
گفت در هفته روز ادینه ان ساعت که خطیب بر منبر شود تا نماز را سلام دهند.
و در شب بوقت سحرگاه ان ساعت که دوستان و مشتاقان در مناجات شوند و سرّا بسر شراب وصل انا جلیس من ذکرنی می‌نوشند، و ذرائر اطباق کونین زبانهای تعطّش از عین شوق گشاده، که: و للارض من کأس الکرام نصیب.
اگر سحرگاه نه عزیزترین ساعات بودی کلام مجید در حق ان عزیزان این بشارت کجا فرستادی که: قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا فرزندان یعقوب (علیه السَّلام) پیش پدر شدند گفتند ای پدر ما را از خداوند خویش بخواه بجرمی که کرده‌ایم یعقوب (علیه السَّلام) بوقت سحرگاه قصد بارگاه اعظم کرد و روی بکعبه دعا اورد و بعذر فرزندان مشغول شد. از حضرت جلال ندا رسید که ای یعقوب حرمت این وقت را و شرف این ساعت را از

فرزندان تو راضی شدیم. ان خداوند مقنعه را می‌اید رابعة العدویه چون نماز خفتن بگزاردی پاس دل داشتی تا وقت صبح صادق با خود میگفتی:

یا نفس قومی فلقد نام الوری
ان تفعلی خیرا فذو العرش یری
و انت یا عین اهجری طیب الکری
عند الصباح یحمد القوم السّری

فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جلیل صفتی است، و عزیز حالی، و بزرگوار کرامتی، که اللَّه میفرماید:

فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ کس نداند و هیچ وهم و فهم بدریافت ان نرسد که من ساخته‌ام و پرداخته از بهر دوستان خود،

اگر ایشان خدمتهای نهانی فرا پیش داشتند، من نیز خلعتهای نهانی فرا دست نهادم، اینت روشنایی چشم که ایشان را خواهد بود چون خلعتهای نهانی بینند و کرامتهای ربّانی ان عیش روحانی با صد هزار طبل نهانی و ان سور و سرور جاودانی، خورشید شهود از افق عیان برآمده، نسیم صحبت از جانب قربت دمیده، گل کرامت از شاخ وصلت شکفته.

پیر طریقت گفت ای درویش دل ریش، ای سوخته مهر ازل، ای غارتیده عشق دل خوش‌دار و اندوه مدار، که وقتی خواهد بود که پرده عتاب از روی فضل برخیزد و ابر لطف باران کرم ریزد، و جوی برّ در جوی قرب امیزد، و حد حساب از شأن جود بگریزد، منتظر دست در دامن وعده اویزد، و تأخیر و درنگ از پای عطف برخیزد، و از افق تجلّی باد شادی وزد و از اکرم الاکرمین ان بینی که ازو سزد، مولی میگوید و رهی می‌نیوشد که ای درویش سزای تو ببرید و سزای من امد.

و فی الخبر الصحیح عن ابن مسعود انّ النبی (صلي الله علیه

وسلم) قال: اخر من يدخل الجنّة رجل يمشى مرّة و يكبو مرّة و تسفعه النار مرّة، فاذا جاوزها التفت اليها فقال تبارك الذى نجانى منك لقد اعطانى اللَّه شيئا ما اعطاه احدا من الاوّلين و الآخرين فترفع له شجرة فيقول اى ربّ ادننى من هذه الشجرة فلا ستظلّ بظلّها و اشرب من مائها

فيقول اللَّه يا بن ادم لعلّى ان اعطيتكما سألتنى غيرها

فيقول لا يا رب و يعاهده ان لا يسأله غيرها فيدنيه منها فيستظل بظلّها و يشرب من مائها

ثم ترفع له شجرة هى احسن من الاولى فيقول اى رب ادننى من هذه الشجرة لأشرب من مائها و أستظل بظلّها

فيقول يا بن ادم الم تعاهدنى ان لا تسألنى غيرها؟ لعلّى ان ادنيتك منها سألتنى غيرها فيعاهده ان لا يسأله غيرها فيدنيه منها فيستظل بظلّها و يشرب من مائها ثم ترفع له شجرة عند باب الجنة هى احسن من الاولين، فيقول اى ربّ ادننى من هذه فلا ستظلّ بظلّها و اشرب من مائها

فيقول يا بن ادم الم تعاهدنى لا تسألنى غيرها؟

قال بلى يا رب هذه لا اسئلك غيرها

و ربّه يعذره لانه يرى ما لا صبر له عليه فيدنيه منها فاذا ادناه منها سمع اصوات اهل الجنّة

فيقول اى ربّ ادخلينها

فيقول يا بن ادم أ يرضيك ان اعطيك الدنيا و مثلها معها؟

قال اى ربّ أ تستهزئ منى و انت ربّ العالمين؟

فضحك ابن مسعود، فقالوا ممّ تضحك؟

قال هكذا ضحك رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم) فقالوا ممّ تضحك يا رسول اللَّه؟ قال من ضحك ربّ العالمين حين قال أ تستهزئ منّى انت ربّ العالمين؟

فيقول انّى لا استهزئ منك و لكنّى على ما اشاء قدير.
و فى رواية اخرى فاذا بلغ العبد باب الجنّة رأى زهرتها و ما فيها من النضرة و السرور فسكت ما شاء اللّٰه ان يسكت، فيقول يا ربّ ادخلنى الجنّة، فيقول اللّٰه تبارك و تعالى: ويلك يا بن ادم ما اغدرك أ ليس قد اعطيت العهود و المواثيق ان لا تسأل غير الذى اعطيت؟
فيقول يا رب لا تجعلنى اشقى خلقك، فلا يزال يدعو حتى يضحك اللّٰه منه، فاذا ضحك اذن له فى دخول الجنّة، فيقول: تمنّ فيتمنّى حتى اذا انقطع امنيّته.
قال اللّٰه تعالى: تمنّ كذا و كذا قبل يذكّره ربّه حتّى اذا انتهت به الامانى،
قال اللّٰه لك ذلك و مثله معه.
و فى رواية: قال اللّٰه لك ذلك و عشرة امثاله.
أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ
أ فمن كان فى حلة الوصال تجرّ اذياله كمن هو فى مذلّة الفراق يقاسى و باله؟ أ فمن كان فى روح القربة و نسيم الزلفة كمن هو فى هول العقوبة يعانى مشقة الكلفة؟ أ فمن ايّد بنور البرهان و طلعت عليه شموس العرفان كمن ربط بالخذلان و وسم بالحرمان؟ لا يستويان و لا يلتقيان.

ايّها المنكح الثّريا سهيلا
عمّرك اللّٰه كيف يلتقيان
هى شاميّة اذا ما استقلّت
و سهيل اذا استقلّ يمان